

PRAWO / LAW

MARCIN KAZIMIERCZUK

ROLA ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH W BUDOWIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

Wprowadzenie

Przejawem działalności społeczeństwa¹ obywatelskiego w strukturach każdego państwa² demokratycznego jest możliwość działania i funkcjonowania dobrowolnych zrzeszeń – w tym związków zawodowych. Społeczeństwo obywatelskie staje się więc polem do wspólnego działania w celu realizacji interesów społecznych, ekonomicznych i politycznych. Współczesny organizm państwowy nie odgrywa już dominującej roli jako jedyny aktor polityki. Obywatele często sami poprzez różnego rodzaju aktywność potrafią zadbać o swoje sprawy. Społeczeństwo obywatelskie to takie społeczeństwo, w którym jednostki, nie oglądając się na państwo, same aktywnie działają w sferze publicznej, starając się realizować swoje cele. Przykładem tego są związki zawodowe, które uczestnicząc w kształtowaniu i wyrażaniu opinii publicznej, próbują wypełnić przestrzeń między

MARCIN KAZIMIERCZUK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: 0000-0002-0295-5113, e-mail: marcin.kazimierzczuk@uwm.edu.pl

¹ „Społeczeństwo” to jedno z podstawowych pojęć socjologicznych. Krzysztof Olechnicki i Paweł Załęcki w *Słowniku socjologicznym* podają następujące znaczenie tego terminu: „Społeczeństwo to forma życia zbiorowego ludzi, ukształtowana historycznie; specyficzny system interakcji pomiędzy jednostkami tworzącymi relatywnie samowystarczającą zbiorowość, która zajmuje określone terytorium, wytwarza i uczestniczy we wspólnocie kulturowej, definiując samą siebie na zasadzie poczucia odrębności pod jakimś względem od innych zbiorowości. Uważa się często, iż społeczeństwo stanowi liczebnie dużą grupę społeczną, tj. taką, w której obrębie tworzy się podgrupy oraz występują wszystkie podstawowe typy procesów społecznych” – K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 198.

² Współcześnie za klasyczną socjologiczną definicję państwa uznaje się tę zaproponowaną przez Maxa Webera, według której państwo to instytucja, mająca wyłączne prawo do posługiwania się siłą w obrębie danego terytorium. Zdaniem Barbary Szackiej takie określenie państwa wskazuje na jego cztery cechy charakterystyczne, a mianowicie na to, że jest aparatem sprawowania władzy, sprawuje ją monopolistycznie, jest to władza prawomocna, jest organizacją opartą na zasadzie terytorialnej, a nie rodowej i więziach krwi. Inną klasyczną definicję państwa na gruncie szkoły pozytywistycznej w naukach prawnych prezentuje Georg Jellinek, niemiecki XIX-wieczny teoretyk państwa i prawa, który charakteryzował państwo odwołując się do jego trzech cech (tzw. trójelementowa definicja państwa): terytorium, zamieszkałej na nim ludności i władzy suwerennej. Państwo to całość złożona z trzech składników. Zob. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 400; G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, tłum. A. Peretiatkiewicz, Warszawa 1921.

izolowaną jednostką – pracownikiem a państwem – czy pracodawcą³. Związki zawodowe są organizacjami na pograniczu systemu gospodarczego i społecznego państwa. Wpływają przede wszystkim na funkcjonowanie gospodarki i na stosunki rynkowe, których są uczestnikami. Pełnią rolę barometru nastrojów pracowników i są rzecznikiem ich interesów.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że tworzenie oraz funkcjonowanie związków zawodowych stanowi istotny element naczelnej zasady ustroju społecznego współczesnych państw demokratycznych, określanej jako społeczeństwo obywatelskie. Funkcjonowanie tego typu zrzeszeń, opierających się na dobrowolnej, nakierowanej nie na osiągnięcie dochodu pracy ich członków, służących nie tylko zaspokojeniu prywatnych celów, ma znaczenie nie tylko z punktu widzenia statusu prawnego jednostki, ale również sfery życia społecznego o pewnej autonomii wobec władz publicznych.

Ewolucja idei społeczeństwa obywatelskiego w historii doktryn polityczno-prawnych

Ewolucję idei społeczeństwa obywatelskiego w historii myśli politycznej prezentuje Małgorzata Augustyniak⁴ wskazując na jej korzenie w antycznej kulturze politycznej, opartej na funkcjonowaniu greckich *polis*⁵, których stosunkowo niewielkie struktury umożliwiały bezpośredni udział wszystkich obywateli w życiu społecznym. Dla starożytnych Greków podstawowy charakter więzi społecznej wyznaczało nie prawo, nie wspólność terytorialna, lecz faktyczna partycypacja w życiu wspólnoty. Łączenie dobra wspólnego z dobrem ogółu postrzegano jako świadectwo rozumnej natury człowieka⁶.

Według Arystotelesa cały rozwój społeczny zmierzał do stworzenia państwa. Etapami tego rozwoju były: powstanie rodziny (gospodarstwa domowego *oikia*), gminy (*kome*), a w końcu państwa (*polis*), będącego przykładem wspólnoty doskonałej⁷. Te trzy podstawowe wspólnoty, tworzące koncepcję społeczeństwa obywatelskiego, spełniają właściwe dla siebie funkcje. Gospodarstwo domowe zdolne jest do zaspokojenia potrzeb życia codziennego. Potrzeby człowieka w szerszym zakresie zabezpiecza wspólnota gminna. Jednak tylko *polis* skupiająca zarówno rodziny jak i gminy zdolna jest osiągnąć pełną wystarczalność, na którą nie stać żadnej jednostki wziętej z osobna. Człowiek według Arystotelesa jest istotą polityczną (*zoon politikon*), a państwo stanowi cel jego naturalnych

³ B. Jagusiak, *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, w: *Spółczesność obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, pod red. M. Witkowskiej, Warszawa 2009, s. 210.

⁴ M. Augustyniak, *Myśl społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006, s. 222–232.

⁵ *Polis* oznaczało miasto – wspólnotę (*koinomia*), której mieszkańców – obywateli (*polites*) łączyła wspólna religia, obyczaje, administracja, prawo i polityka.

⁶ Zob. T. Buksiński, *Arystotelesowska wizja współpracy społecznej*, w: *Filozofia a polityka*, pod red. R. Liberowskiego, Poznań 1998, s. 34.

⁷ H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994, s. 30–33.

dążeń i najwyższą wartość. *Polis* jest wspólnotą równych, mającą na celu możliwie doskonale życie⁸. Arystotelesowskie społeczeństwo obywatelskie oznaczało etyczno-polityczną wspólnotę wolnych obywateli⁹ pod rządami prawa. Związane ono było z pojęciem „wspólnoty obywateli” oraz czynnym uczestnictwem w życiu politycznym, podejmowaniem wraz z innymi decyzji dotyczącej całej zbiorowości oraz odpowiedzialnością za dobro wspólne¹⁰.

W aspekcie doktrynalnym sformułowane przez Arystotelesa tezy dotyczące organizacji państwa i społeczeństwa na długie stulecia stanowiły punkt wyjścia dla różnych doktryn prawno-politycznych. Prace Stagiryty były źródłem, z którego korzystali myśliciele średniowiecza i renesansu. Marsyliusz z Padwy pojmował społeczeństwo obywatelskie jako naturalną, samowystarczalną wspólnotę polityczną¹¹. Celem ludzkich działań jest szczęście wspólnoty, a doskonale państwo czymś na wzór organizmu składającego się z części współdziałających dla dobra całości zgodnie z rozumem, nie zaś na zasadzie przypadku¹².

Formowanie się kapitalistycznego porządku społeczno-politycznego, a wraz z nim doktryny liberalizmu ekonomicznego i politycznego głoszącej pochwałę wolnego rynku i własności prywatnej oraz prymat wolności jednostki nad instytucją polityczną, stanowiło przełomowy moment w ewolucji idei społeczeństwa obywatelskiego. Prekursorskie w tej dziedzinie okazały się w szczególności prace myślicieli takich jak John Locke¹³. Autor dzieła *Dwa traktaty o rządzie* posługiwał się zamiennie terminami „społeczeństwo obywatelskie” i „społeczeństwo polityczne”. Powstało ono dzięki umowie społecznej mającej na celu zapewnienie bezpieczeństwa, pokojowego współzycia, a zwłaszcza własności: „ludzie jednoczą się w społeczeństwach, w których mogą tak połączyć swe siły, aby całe społeczeństwo zabezpieczało i chroniło ich własność, ustanawiało określające ją obowiązujące prawa, by każdy mógł wiedzieć, co do niego należy”¹⁴. Warunkiem ustanowienia i trwania społeczeństwa obywatelskiego jest podejmowanie decyzji przez wyłonioną większość¹⁵, która zawiera umowę społeczną, a jednym z jej skutków jest to, że każda jednostka rezygnuje z naturalnej wolności i nakłada na siebie „więzy społeczeństwa obywatelskiego”. W ten sposób J. Locke tłumaczy powstanie władzy politycznej, pochodzącej z ugody członków wspólnoty, czyli pewnej grupy wolnych ludzi zdolnych do utworzenia większości mającej na celu zjednoczenie się i połączenie w ramach społeczeństwa.

⁸ Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1964, s. 3.

⁹ Status obywatela *polis* gwarantował określone prawa, do których zaliczono: wolność słowa (*isegoria*), równość praw (*isonomia*), obejmującą także równe prawo w zajmowaniu stanowisk państwowych (*isotimia*). Zob. M. Augustyniak, *Myśl społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, s. 222.

¹⁰ T.K. Wszeborowski, *Społeczeństwo obywatelskie a państwo*, w: *Współczesne państwo. Wybrane problemy*, pod red. S. Wróbla, Poznań – Chorzów 2009, s. 383.

¹¹ H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, s. 80–83.

¹² D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004, s. 30.

¹³ W.T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996, s. 43.

¹⁴ J. Locke, *Traktat drugi. Esej dotyczący prawdziwych początków zakresu i celu rządu obywatelskiego*, w: tenże, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 260.

¹⁵ Tamże, s. 232.

Kolejnym myślicielem godnym przypomnienia jest Jean Jacques Rousseau¹⁶. Filozof ten był przedstawicielem naturalizmu, zgodnie z którym człowiek żyjący w przedpaństwowym stanie natury był człowiekiem wolnym, niezależnym i szczęśliwym. Uważał on, że człowiek przyjmuje na siebie dobrowolnie obowiązek społeczny, a przy tym w zgodzie z naturą – oddając się całkowicie społeczeństwu – zachowuje wolność. Obowiązek ten opiera się na umowie i dlatego jest nazywany aktem umowy społecznej. To właśnie poprzez umowę społeczną ludzie organizują się w państwo. Warunkiem funkcjonowania takiej umowy jest jednak poszanowanie wolności człowieka i zapewnienie mu korzyści, w sytuacji kiedy musi spełniać obowiązki nakładane przez społeczność. J.J. Rousseau opowiadał się za traktowaniem społeczeństwa obywatelskiego jako wspólnoty opartej na prawdziwej solidarności i ładzie prawnym. Uważał, że państwo i społeczeństwo obywatelskie to sfery życia społecznego, których nie należy rozdzielać¹⁷.

Alexis de Tocqueville, reprezentant XIX-wiecznej myśli liberalnej, podkreślał znaczenie zrzeczeń wolnych obywateli tworzących swoisty bufor między sferą prywatną a publiczną, pełniąc funkcje pośrednika między obywatelem a państwem¹⁸. Tocqueville był pod wrażeniem aktywności obywateli w Ameryce, pisał: „Niezależnie od wieku, pozycji i poziomu umysłowego Amerykanie nieustannie się stowarzyszają. Mają nie tylko towarzystwa handlowe i przemysłowe, do których należą wszyscy, ale również mnóstwo innych: istnieją stowarzyszenia religijne i moralne, stowarzyszenia o poważnym i błahym charakterze, stowarzyszenia zajmujące się ogólnymi i bardzo szczegółowymi sprawami, stowarzyszenia wielkie i małe. Amerykanie stowarzyszają się w celu organizowania zabaw, tworzenia seminariów, budowania zajazdów, wznoszenia kościołów, rozpowszechniania książek, wysyłania misjonarzy na antypody. W ten właśnie sposób zakłada się w Ameryce szpitale, więzienia, szkoły. Amerykanie stowarzyszają się również i po to, by głosić jakąś prawdę lub przez dostarczenie przykładu rozwijać w społeczeństwie jakieś uczucia. Wszędzie tam, gdzie na czele jakiegoś przedsięwzięcia ujrzyicie we Francji rząd, a w Anglii wielkiego pana, w Stanach Zjednoczonych spodziewajcie się ujrzeć stowarzyszenie”¹⁹. Autor dzieła *O demokracji w Ameryce* uważał stowarzyszenia za najodpowiedniejsze forum negocjacji społecznych i ekonomicznych interesów.

¹⁶ Zob. H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, s. 167–173.

¹⁷ J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkiewicz, Łódź 1948, s. 29.

¹⁸ W.T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, s. 46.

¹⁹ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, t. II, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków – Warszawa 1996, s. 116. Zob. A. Niesporek, *Spółeczeństwo obywatelskie: kontekst teoretyczny i polskie doświadczenia*, w: *Dialog, demokracja, społeczeństwo obywatelskie*, pod red. K. Wódcz, P. Kulasa, Dąbrowa Górnicza 2010, s. 20.

Termin „społeczeństwo obywatelskie”

Termin „społeczeństwo obywatelskie” mający za sobą długą i złożoną historię staje się sztandarowym elementem we współczesnym dyskursie o dobrze rządzonej państwie²⁰. Społeczeństwo obywatelskie jest pojęciem oznaczającym społeczeństwo zmobilizowane do walki o autonomię wobec państwa²¹. Jednak nie jest ono synonimem buntu przeciw państwu, buntu prowadzącego do jego destrukcji. Celem dobrowolnej aktywności społeczeństwa obywatelskiego jest samoorganizacja dająca wyraz podmiotowości obywatela i godności człowieka, w tym również człowieka pracy, zdolności do brania wspólnych spraw w swoje ręce i ograniczania autorytarnych zapędów Lewiatana²².

Ważnym zastrzeżeniem staje się wskazanie, że dobrowolna aktywność może być uznana za przejaw społeczeństwa obywatelskiego jedynie wówczas, gdy odbywa się w granicach demokratycznie ustanowionego prawa²³. Jeśli mówimy o prawie w kontekście społeczeństwa obywatelskiego, którego częścią są niewątpliwie związki zawodowe, to należy podkreślić znaczenie zasady równości stanowiącej kwintesencję koncepcji obywatelstwa. Obywatelami są bowiem jednostki wyposażone w takie same prawa, wolności i obowiązki. Wynika stąd zobowiązanie respektowania praw przysługujących innym. Jak pisze Edward Shils, „koniecznym warunkiem istnienia społeczeństwa obywatelskiego jest samoograniczenie i uznanie, że rywalizujący lub pozostający z nami w konflikcie przeciwnik jest także obywatelem tego samego społeczeństwa obywatelskiego”²⁴.

Wspólnym mianownikiem większości definicji społeczeństwa obywatelskiego jest stwierdzenie, że stanowi ono tę część przestrzeni społecznej, która jest autonomiczna wobec państwa i wypełniona przez dobrowolne współdziałanie zrzeszonych jednostek²⁵, np. w ramach związku zawodowego. Dominacja tego punktu widzenia powoduje istotną trudność, wyrażającą się w tym, że łatwiej jest znaleźć negatywną niż pozytywną definicję społeczeństwa obywatelskiego.

²⁰ Idea społeczeństwa obywatelskiego przeżywa obecnie renesans. Z uwagi na to, że wiele współczesnych doktryn i programów politycznych podejmuje się jej interpretacji, narażona jest na daleko idącą wieloznaczność. Jerzy Szacki zwraca uwagę, że idea ta zawiera często jedynie pozytywne treści, przez co może nabierać bardziej cech utopii niż teorii naukowej. Zob. J. Szacki, *Wstęp: Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, tłum. B. Szacka, Kraków 1997, s. 7.

²¹ Z ideą społeczeństwa obywatelskiego łączy się zasada subsydiarności, polegająca na uznaniu, że powołane do prowadzenia spraw publicznych mają być przede wszystkim struktury najbliższe jednostce, na których działanie może ona wywierać stosowny do tej bliskości wpływ. Zob. P. Sarnecki, *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998, s. 10.

²² Szerzej na temat konstrukcji stanu państwowości w doktrynie polityczno-prawnej Thomasa Hobbesa zob. A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002, s. 193–197.

²³ C. Bryant, E. Mokrzycki, *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995, s. 24.

²⁴ E. Shils, *Co to jest społeczeństwo obywatelskie?*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Kraków 1994, s. 16.

²⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996, s. 99–100. Zob. także: K. Dziubka, *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia*, w: *Studia z teorii polityki*, t. II, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1998, s. 46.

Zgodnie z tą pierwszą jest nim wszystko, co pozostaje, kiedy już wytyczymy granice, w których działa władza państwowa²⁶. Taki sposób pojmowania społeczeństwa obywatelskiego wydaje się szczególnie atrakcyjny w przypadku analizy przemian, jakie dokonały się w krajach odchodzących od realnego socjalizmu, które cechowała wyrazista dychotomia państwo – społeczeństwo²⁷.

Wielu autorów zgadza się ze stwierdzeniem, że zamiast traktować społeczeństwo obywatelskie jako prostą opozycję wobec państwa, należy widzieć w nim również strukturę pośredniczącą między tym, co państwowe, a tym, co prywatne. Zbigniew Pełczyński podkreśla, że społeczeństwo obywatelskie jest areną, na której współczesny człowiek znajduje prawo do zaspokajania uzasadnionych potrzeb własnych i rozwija swą jednostkową osobowość, ucząc się jednocześnie tego, co znaczy działanie zbiorowe i społeczna solidarność²⁸.

Kolejną akcentowaną w literaturze cechą społeczeństwa obywatelskiego jest jego pluralizm. Zakłada on nie tylko istnienie całej gamy interesów zbiorowych, które nie są współbieżne (a bywa, że i konfliktowe, jak w przypadku związków zawodowych i pracodawców), ale także możliwość ich ujawnienia oraz dobrowolnego organizowania się w ich obronie. Pluralistyczne społeczeństwo obywatelskie to nie tylko zbiorowość wewnętrznie zróżnicowana, ale taka, w której ramach poszczególne tworzące je segmenty komunikują się ze sobą, poszukując satysfakcjonujących rozstrzygnięć. W tym miejscu należy zgodzić się ze spostrzeżeniem Jerzego Szackiego, że społeczeństwo obywatelskie to nie tyle przeciwstawiająca się państwu wspólnota moralna, ile sieć stosunków między jednostkami, które kierują się swoimi partykularnymi interesami, ale muszą się ze sobą porozumiewać i współpracować²⁹.

Wzrost zainteresowania pojęciem społeczeństwa obywatelskiego w różnych dyscyplinach naukowych dokonał się zdaniem Tomasza K. Wszeborowskiego m.in. za sprawą doświadczeń środkowoeuropejskiej opozycji demokratycznej, która w walce z komunistycznym państwem rozpoczęła społeczną samoorganizację antypaństwową, opierając się, jak miało to miejsce w polskim przypadku, na idei niezależnego, samorządnego związku zawodowego³⁰. Liczni autorzy, przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, zwracają uwagę na korelację między upadkiem komunizmu w Europie Wschodniej a odrodzeniem zainteresowania społeczeństwem obywatelskim w Europie Zachodniej³¹. W państwach

²⁶ N. Bobbio, *Spoleczeństwo obywatelskie*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, s. 64. Zob. także: D. Beetham, K. Boyle, *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995, s. 111.

²⁷ A. Arato, *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano Lubljana 1994, s. 10.

²⁸ Z. Pełczyński, *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998, s. 240.

²⁹ J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 173.

³⁰ T.K. Wszeborowski, *Spoleczeństwo obywatelskie a państwo*, s. 387–388. W literaturze zachodniej wzrost zainteresowania ideą społeczeństwa obywatelskiego wiąże się z publikacjami: A. Arato, *Civil Society Against the State*, Spring 1981; J.L. Cohel, *Class and Civil Society. The Limit of Marxian Critical Theory*, Oxford 1982; Z. A. Pełczyński, *The State and Civil Society. Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge 1984.

³¹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2005, s. 25.

Europy Środkowej i Wschodniej szczególnie podatny grunt dla rozwoju znalazła tradycja rozumienia społeczeństwa obywatelskiego w opozycji do państwa.

Społeczeństwo obywatelskie zakłada aktywny, dobrowolny udział obywateli w życiu publicznym bezpośrednio lub za pośrednictwem instytucji powołanych przez nich do istnienia, w celu obrony lub promocji własnych interesów i wartości niezależnych od instytucji państwowych. Zdaniem Ralpa Dahrendorfa w społeczeństwie obywatelskim wolność realizuje się w warunkach funkcjonowania instytucji społecznych, które umożliwiają autonomiczne manifestowanie się interesów, wartości oraz preferencji. Społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się ogólnie przez istnienie autonomicznych, tj. niesterowalnych przez państwo ani inny ośrodek, organizacji i instytucji jako organów woli ludu. Zaliczają się do nich partie polityczne i związki zawodowe, ale także przedsiębiorstwa przemysłowe, ruchy społeczne, wolne zawody i autonomiczne uniwersytety, niezależne kościoły i fundacje użyteczności publicznej. Jeżeli takie autonomiczne organizacje i instytucje nie istnieją, nie istnieje społeczeństwo obywatelskie³². Francis Fukuyama uznał natomiast, że społeczeństwo obywatelskie to skomplikowana sieć instytucji pośredniczących pomiędzy rodziną a państwem, która obejmuje organizacje ekonomiczne, dobrowolne stowarzyszenia, instytucje edukacyjne, kluby, związki zawodowe, media, organizacje charytatywne i kościoły³³.

Definicje związku zawodowego

Nazwa „związek zawodowy”, zdaniem Walerego Masewicza, stanowi pewną zbitkę pojęciową składającą się z wielu pojęć zaczerpniętych z kilku działów humanistyki, a w szczególności z prawa, socjologii, psychologii, teorii zarządzania itp.³⁴ Oznacza ona bowiem zarówno organizację społeczną³⁵ posiadającą osobowość prawną, realizującą określone cele statutowe w sposób ustalony w przepisach prawa, grupę nacisku powołaną do obrony zbiorowych interesów lub praw pewnych populacji³⁶ bądź wreszcie czynnik, który powinien być brany pod uwagę w każdym sposobie kierowania i zarządzania sprawami jakiegokolwiek organizacji.

³² R. Dahrendorf, *Zagrożone społeczeństwo obywatelskie*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, s. 236.

³³ T. Szawiel, *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Budowa demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, pod red. M. Grabowskiej, T. Szawiela, Warszawa 2001, s. 133.

³⁴ W. Masewicz, *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998, s. 12–13.

³⁵ Związek zawodowy jest organizacją społeczną co najmniej w dwojakim znaczeniu. Po pierwsze, związek zawodowy jest jedną z możliwych form samoorganizacji społeczeństwa, ukształtowaną ze względu na te same lub analogiczne prawa i interesy zawodowe określonych zbiorowości ludzi. Po drugie, związek zawodowy jest organizacją powołaną do artykulacji, stanowienia i obrony tych praw i interesów przez zbiorowe i solidarne działania ludzi zrzeszonych w związku zawodowym. Tamże, s. 14.

³⁶ Zob. L. Graniszewski, C. Piątkowski, *Grupy interesu w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 9–11.

Ustawa o związkach zawodowych z 1991 r.³⁷ definiuje związek zawodowy jako organizację ludzi pracy, tym samym w płaszczyźnie podmiotowej ogólnie zakreśla wolność zrzeszania się w związki zawodowe. Ustawa nie definiuje pojęcia „ludzie pracy”. Jest ono szersze aniżeli określenie „pracownicy”. Jego zakres podmiotowy rozciąga się bowiem również na inne grupy osób niż zatrudnione w ramach stosunku pracy. Zgodnie z treścią art. 1 ust. 1 ustawy z 1991 r., związek zawodowy jest dobrowolną i samorządną organizacją ludzi pracy, powołaną do reprezentowania i obrony ich praw, interesów zawodowych i socjalnych. Istota samorządności związków zawodowych sprowadza się do tego, że organizacja zrzeszająca ludzi pracy samodzielnie określa cele i zasady swego funkcjonowania³⁸. Zasadniczo są to cele o charakterze ekonomiczno-socjalno-politycznym, w tym głównie ochrona praw i reprezentacja interesów członków związku zawodowego.

W doktrynie, nie tylko prawniczej, spotyka się różne definicje związków zawodowych. Do najbardziej popularnych można zaliczyć definicję Ryszarda Herbuta, który związki zawodowe nazywa „stowarzyszeniami pracowników zatrudnionych przede wszystkim w organizacjach przemysłowych i handlowych, których zasadniczym celem jest oddziaływanie za pośrednictwem kolektywnych działań na poprawę między innymi warunków płacowych, warunków zatrudnienia i pracy czy też w kierunku osiągnięcia określonych celów politycznych”³⁹. Podobną politologiczną definicję przedstawia Wojciech Sokół określając związki zawodowe mianem organizacji społecznej o charakterze dobrowolnym i samorządnym, powołanej do reprezentowania praw ludzi pracy, ich interesów zawodowych i socjalnych⁴⁰. Natomiast Jerzy Wratny wskazuje, że związki zawodowe to dobrowolne zrzeszenia pracowników i innych grup społecznych utrzymujących się z pracy, powołanych w celu obrony ich interesów⁴¹.

³⁷ Tekst jednolity: Dz. U. z 2001 r., Nr 79, poz. 854.

³⁸ Por. W. Sanetra, *Wolności związkowe w świetle nowej ustawy o związkach zawodowych*, „Przegląd Sejmowy” 5/6(1991), s. 17–18; E. Gienieccko, J. Marczak, *Nowe prawo związkowe*, Warszawa 1991, s. 18.

³⁹ R. Herbut, *Związki zawodowe*, w: *Leksykon politologii wraz z aneksem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2002, s. 508.

⁴⁰ W. Sokół, *Związek zawodowy*, w: *Mała Encyklopedia wiedzy politycznej*, pod red. M. Chmaja, W. Sokoła, Toruń 2002, s. 438. Bardziej lakoniczną definicję prezentują Teresa Malmon oraz Teresa Opoka, stwierdzając, że związki zawodowe są organizacjami społecznymi pracowników najemnych utworzonymi w celu obrony ich interesów wobec pracodawców i państwa. Zob. T. Malmon, T. Opoka, *Mały słownik polityki*, Radom 1998, s. 209–210.

⁴¹ J. Wratny, *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznymi i społeczno-gospodarczym*, w: *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, pod red. J. Wratnego, M. Bednarskiego, Warszawa 2010, s. 27. Według Krzysztofa W. Barana związki zawodowe to organizacje społeczne zrzeszające ludzi pracy o charakterze korporacyjnym. Zob. K.W. Baran, *Zbiorowe prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 125–126.

Związki zawodowe jako element społeczeństwa obywatelskiego

Współczesne związki zawodowe wykraczają poza podstawową dziedzinę, jaką jest poprawa warunków pracy. Przykładem tego jest funkcja partycypacyjna. Przejawia się ona w zaangażowaniu i udziale pracowników działających w ramach związku zawodowego, którzy uczestniczą w podejmowaniu różnorodnych decyzji. Chodzi tutaj o współuczestnictwo pracowników w sferze zarządzania, własności i korzystania z wypracowanego przez firmę zysku. Joseph Roger Carby-Hall⁴², ukazując pojęcie „partycypacji pracowniczej”, wyróżnia partycypację w udziałach i wynikach finansowych przedsiębiorstwa (*share and profit participation*), partycypację w organie zarządzającym zakładu pracy (*participation in the establishment's decision-making body*), partycypację za pośrednictwem takiego organu przedstawicielskiego jak rada zakładowa (*collectiva participation through the representative institutions*) oraz partycypację bezpośrednią (*individual representation*)⁴³.

Idea partycypacji pracowniczej jest związana z rozwojem myśli socjalistycznej i chrześcijańsko-społecznej. Zgodnie z nią rola pracownika nie ogranicza się wyłącznie do świadczenia pracy i pobierania wynagrodzenia, ale także do jego wpływu na funkcjonowanie zakładu pracy, czyli do posiadania prawa do wypowiedzenia się, a w pewnym zakresie do współdecydowania o sprawach zakładu pracy. Natomiast związki zawodowe można uznać za naturalne zaplecze do rozwoju partycypacji, ponieważ ta właśnie aktywność jest ważnym czynnikiem demokracji życia społeczno-gospodarczego.

Partycypacja stała się elementem demokracji przemysłowej, prowadzącej do upodmiotowienia ludzi w procesie pracy. Umożliwia to pracownikowi samorealizację przez pracę oraz stwarza możliwości postrzegania jej wysokiej wartości i sensu. Współczesna literatura angielskojęzyczna coraz szerzej stosuje pojęcie „zaangażowania pracowników w sprawy przedsiębiorstwa” (*employee involvement*), zarówno w odniesieniu do udziału pracowników w zarządzaniu, jak i efektach działalności przedsiębiorstwa⁴⁴. W wielu nowoczesnych społeczeństwach dostrzega się, że działania kooperacyjne (partycypacyjne) związków zawodowych są tak samo ważne jak działania ochronne (rewindykacyjne)⁴⁵.

⁴² J.R. Carby-Hall, *Worker Participation In Europe*, London 1977, s. 18–26.

⁴³ Tamże, s. 21.

⁴⁴ B. Hepple, S. Fredman, *Labour Law and Industrial Relations in Great Britain*, Boston 1992, s. 237–239.

⁴⁵ W poszczególnych państwach europejskich kwestia partycypacji pracowniczej jest zróżnicowana, chociaż organy Unii Europejskiej starają się harmonizować tę kwestię poprzez następujące akty normotwórcze: Europejska Karta Socjalna, Traktat z Maastricht (Protokół w sprawie polityki socjalnej), Karta Praw Podstawowych UE przyjęta w Nicei w 2000 r., Dyrektywa przyjęta przez Komisję Europejską 22 września 1994 r. o powołaniu Europejskich Rad Zakładowych, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/14/WE z 11 marca 2002 r. ustanawiająca ogólne ramowe warunki informowania i przeprowadzania konsultacji we Wspólnocie Europejskiej, Dyrektywa 2005/56/WE PE i Rady z 26 października 2005 r. w sprawie transgranicznego łączenia się spółek kapitałowych (Dziennik Urzędowy UE, L310/1).

Związkom zawodowym gwarantuje się pewien mechanizm podejmowania i wpływania na decyzje w sprawach polityki społecznej i ekonomicznej państwa. W polskich realiach uprawnienia związków zawodowych w kształtowaniu polityki państwa uregulowane są ustawowo i można je sprowadzić do następujących praw: do opiniowania założeń i projektów ustaw oraz aktów wykonawczych w zakresie objętym zadaniami związków zawodowych; do prowadzenia rokowań i zawierania układów i porozumień zbiorowych przewidzianych prawem pracy; do wnoszenia rewizji nadzwyczajnych w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz prawa kontroli nad przestrzeganiem prawa pracy⁴⁶.

Rola związków zawodowych w systemach politycznych państw demokratycznych sprowadza się do wywierania wpływu na ośrodki podejmujące decyzje polityczne. W literaturze przedmiotu jest to określane takimi terminami, jak: „artykulacja”, „agregacja”, „selekcja”⁴⁷. Artykulacja polega na tym, że formułowane wewnątrzwiązkowe interesy są przetwarzane w konkretne postulaty i przenoszone do ośrodków decyzji politycznej. Współczesne wielkie związki zawodowe zmniejszają często dystans dzielący je od partii politycznych, które w kooperacji ze związkami dostrzegają szansę na rozszerzenie swojego zasięgu i płaszczyzny oddziaływania. Dobre kontakty partii ze związkami zawodowymi stwarzają większą możliwość uzyskania przez nie dodatkowych głosów. Związki zawodowe, oddziałując poprzez partię, przenoszą różne interesy z otoczenia systemu politycznego do procesów politycznych. Im większa jest rola partii w systemie politycznym, tym bardziej staje się ona przedmiotem oddziaływania związków zawodowych – pomimo deklarowanej często neutralności partyjnej⁴⁸.

Funkcja wychowawcza związków zawodowych jest skierowana do własnych członków. Jako jej główny cel przyjmuje się kształtowanie postaw zarówno moralnych, jak i zawodowych ludzi pracy, podnoszenie ich poziomu wiedzy o profesjonalnych kwalifikacjach. Służy ona tworzeniu więzi interpersonalnych i budowaniu wspólnoty. Specyfika zadań społecznych, zwłaszcza dotyczących procesu integracji europejskiej powoduje, że działalność wychowawcza związków zawodowych przygotowuje poszczególne osoby lub pracowników do twórczego uczestnictwa w procesach zachodzących w społeczeństwie europejskim. Istotą działania wychowawczego staje się wypracowanie trwałych postaw związkowców, zarówno w życiu społecznym, jak i w miejscu pracy⁴⁹.

Związki zawodowe za cel stawiają sobie pełnienie określonej funkcji społecznej polegającej na obronie interesów pracowniczych i tym różnią się od innych zrzeszeń i organizacji. Reprezentują więc interesy pracowników i regulują stosunki między pracodawcami i pracownikami. Powstałe w początkowej fazie tworzenia

⁴⁶ E.K. Nowak, *Funkcja rządzenia partii i ugrupowań politycznych w Polsce (Zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 6(1993), s. 56.

⁴⁷ B. Jagusiak, *Związki zawodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 98.

⁴⁸ M. Kazimierzczuk, *Relacje związków zawodowych z partiami politycznymi w realiach społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Prawnoustrojowe” 32(2016), s. 194.

⁴⁹ B. Jagusiak, *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, s. 215.

się kapitalizmu, z czasem stały się powszechną organizacją ludzi pracy, reprezentującą i broniącą ich interesów ekonomicznych i społecznych.

Związki zawodowe jako organizacje społeczno-polityczne składające się na model społeczeństwa obywatelskiego charakteryzują się dwoistą naturą swych funkcji⁵⁰. Z jednej strony pracownicy oczekują, że organizacje te będą bronić ich codziennych, materialnych interesów, a z drugiej uważają, że związki zawodowe powinny odgrywać pewną rolę społeczną w obronie wartości, solidarności czy sprawiedliwości społecznej. Organizacje związkowe, pojmowane jako ruch społeczny, nie ograniczają się tylko do dialogu między związkami, pracownikami, przedstawicielami władzy państwowej w sprawach socjalnych, lecz sięgają dalej do walki o wolne i demokratyczne społeczeństwo. Związki zawodowe w stosunkach przemysłowych stają się gwarantem pewnego modelu demokracji opartego na pluralizmie świata społecznego i świata pracy.

Ze względu na rozwój cywilizacyjny i pojawianie się nowych technologii zmienia się też istota związków zawodowych. Z jednej strony są one obiektem zainteresowania sił politycznych, z drugiej zaś partnerami do rozmów z władzą państwową oraz zrzeszeniami pracodawców i inwestorów⁵¹. Tak zwany trójdzielny dialog (*tripartism*) między związkami zawodowymi, pracodawcami i władzą państwową występuje na poziomie narodowym, dotyczy zwłaszcza kwestii ekonomicznych i polityki społecznej, wpisując się w ogólne ramy społeczeństwa obywatelskiego.

Związki zawodowe są organizacją społeczną o szczególnym charakterze i statusie. Rozwój nowoczesnych społeczeństw narzuca z jednej strony rozmaite podziały, ale również wpływa na rozwój nowych form współpracy, sprzyjającej powstawaniu organizacji skutecznie walczących o ochronę interesów grup zawodowych⁵². Są więc ważnym elementem funkcjonowania całego społeczeństwa, w którym stają się samodzielnym podmiotem w określeniu strategii rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednocześnie społeczeństwo ma szansę stać się zbiorowością rzeczywiście prowadzącą publiczny dialog na temat własnego losu⁵³.

We współczesnych państwach różnicowanie związków zawodowych jest bardzo duże i związane z wieloma czynnikami, które wpływają na pluralizm związkowy w państwach demokratycznych. Znaczące przemiany, zwłaszcza w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej pokazują, że demokracja polityczna musi być wspomagana przez demokrację społeczną. Organizacja związkowa nie powinna ograniczać się tylko do wspierania roszczeń pracowniczych, lecz także powinna dbać o szerzenie zasad demokracji w społeczeństwie. Zjawisko bezpośredniego zaangażowania się związków zawodowych w politykę, będącą

⁵⁰ M. Kazimierzczuk, *Modele i typy związków zawodowych*, w: *Prawo a ekonomia – alianse w budowie efektywnego państwa*, pod red. M. Kowalczyka, P. Majera, Olsztyn 2016, s. 200.

⁵¹ H. Slomp, *European Labor Relations and the Prospects of Tripartism*, w: *Participation in Public Policy – Making. The Role of Trade Unions and Employers Associations*, pod red. T. Treua, Berlin – New York 1992, s. 159–172.

⁵² B. Jagusiak, *OPZZ i NSZZ „Solidarność” w systemie politycznym Polski w latach 1989–2001*, Toruń 2004, s. 5.

⁵³ W.M. Góralski, *Spór o związki zawodowe*, Warszawa 1982, s. 38.

głównie domeną partii politycznych, poprzez udział w kampaniach wyborczych do organów władzy państwowej, zasiadania posłów związkowych w parlamencie, a także ingerowanie w decyzje organów administracji państwowej, przybrało w Polsce poważne rozmiary⁵⁴. Zauważył to Trybunał Konstytucyjny stwierdzając, że w rzeczywistości społecznej Rzeczypospolitej Polskiej związki zawodowe pełnią rolę *quasi*-partii politycznych. Niezależnie od politycznej formacji oraz różnych celów przyświecających ich działaniom, nie ulega wątpliwości, że prowadzą one również działania polityczne, nie zawsze bezpośrednio związane z ochroną interesów pracowniczych⁵⁵. Źródłem tego zaangażowania była niewątpliwie kluczowa rola związku zawodowego „Solidarność” w obaleniu poprzedniego systemu politycznego funkcjonującego do 1989 r. Proces ten przebiegał w czasie, w którym społeczeństwo polskie było pozbawione autentycznej reprezentacji politycznej, więc z konieczności rolę tę musiał spełniać niezależny związek zawodowy⁵⁶.

Obecnie, gdy państwo wykształciło już solidne demokratyczne fundamenty i istnieje swoboda prowadzenia działalności przez partie polityczne, można kwestionować zasadność bezpośredniego angażowania się związków zawodowych w działalność polityczną. Jednakże wielu autorów wskazując na silne uzależnienie reform gospodarczych od poparcia społecznego, pozostającego w znacznej mierze w rękach związków zawodowych, uzasadnia dalszą aktywność związków w sferze polityki⁵⁷.

Zakończenie

Związki zawodowe są jedną z form zrzeszania się w realiach państwa demokratycznego, których istotą jest organizowanie się pracowników w celu obrony swoich interesów. Służy to wyrównywaniu dysproporcji, jaka istnieje między pojedynczym pracownikiem a jego pracodawcą. Związek zawodowy może bowiem skuteczniej reprezentować interesy pracownika niż on sam. Wraz z rozwojem państwa kapitalistycznego związki zawodowe zwiększały zakres swoich wpływów w systemie społeczno-ekonomicznym państwa. Pozwalało im to na wypełnianie w szerszym zakresie funkcji ogólnospołecznych. Są one uznawane za organizacje broniące praw pracowniczych. W rzeczywistości ruch związkowy został ukształtowany jako integralna część szerszego ruchu społecznego dążącego do zreformowania społeczeństwa. W tym sensie można uznać dobrowolne

⁵⁴ J. Majchrowski, P. Winczorek, *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1998, s. 78–79.

⁵⁵ Zob. wyrok z 17 listopada 1998 r., K. 42/97, OTK 1998, nr 7, poz. 113; J. Oniszczuk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 417–418.

⁵⁶ Zob. M. Seweryński, *Polish Labour Law from Communism to Democracy*, Warszawa 1999, s. 268–270.

⁵⁷ Godnym odnotowania jest fakt, że kolejne rządy III Rzeczypospolitej liczyły na poparcie związków zawodowych dla swojej polityki, a w zamian za nie gotowe były na ich udział w decyzjach politycznych. Zob. M. Seweryński, *Problemy statusu prawnego związków zawodowych*, w: *Zbiorowe prawo pracy w społecznej gospodarce rynkowej*, pod red. G. Goździewicz, Toruń 2000, s. 135.

zrzeszenia pracowników za element większej całości określanej mianem społeczeństwa obywatelskiego. Wolność zrzeszania się jednostek, które łączy wspólny cel oraz ich późniejsza możliwość podejmowania działań w sferze publicznej, stają się filarami państwa demokratycznego.

BIBLIOGRAFIA

- Arato A., *Civil Society Against the State*, Spring 1981.
- Arato A., *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano, Lubljana 1994.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1964.
- Augustyniak M., *Mysł społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006.
- Baran K.W., *Zbiorowe prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2007.
- Beetham D., Boyle K., *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995.
- Bobbio N., *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, Kraków 1997.
- Bryant C., Mokrzycki E., *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995.
- Buksiński T., *Arystotelesowska wizja współpracy społecznej*, w: *Filozofia a polityka*, pod red. R. Liberkowskiego, Poznań 1998.
- Carby-Hall J.R., *Worker Participation In Europe*, London 1977.
- Cohel J.L., *Class and Civil Society, The Limit of Marxian Critical Theory*, Oxford 1982.
- Dahrendorf R., *Zagrożone społeczeństwo obywatelskie*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, pod red. K. Michalskiego, Kraków 1994.
- Dziubka K., *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia*, w: *Studia z teorii polityki*, t. II, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1998.
- Gienieczo E., Marczak J., *Nowe prawo związkowe*, Warszawa 1991.
- Góralski W.M., *Spór o związki zawodowe*, Warszawa 1982.
- Graniszewski L., Piątkowski C., *Grupy interesu w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Hepple B., Fredman S., *Labour Law and Industrial Relations in Great Britain*, Boston 1992.
- Herbut R., *Związki zawodowe*, w: *Leksykon politologii wraz z aneksem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2002.
- Jagusiak B., *OPZZ i NSZZ „Solidarność” w systemie politycznym Polski w latach 1989–2001*, Toruń 2004.
- Jagusiak B., *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, w: *Społeczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, pod red. M. Witkowskiej, Warszawa 2009.
- Jagusiak B., *Związki zawodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2011.
- Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, tłum. A. Peretiatkowicz, Warszawa 1921.
- Kazimierzczuk M., *Modele i typy związków zawodowych*, w: *Prawo a ekonomia – alianse w budowie efektywnego państwa*, pod red. M. Kowalczyka, P. Majera, Olsztyn 2016.
- Kazimierzczuk M., *Relacje związków zawodowych z partiami politycznymi w realiach społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Prawnoustrojowe” 32(2016).
- Kulesza W.T., *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996.
- Majchrowski J., Winczorek P., *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1998.
- Malmon T., Opoka T., *Mały słownik polityki*, Radom 1998.
- Masewicz W., *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998.
- Nowak E.K., *Funkcja rządzenia partii i ugrupowań politycznych w Polsce (Zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 6(1993).
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999.
- Olszewski H., Zmierczak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994.

- Oniszczyk J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000.
- Pelczyński Z.A., *The State and Civil Society. Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge 1984.
- Pelczyński Z., *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998.
- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkowicz, Łódź 1948.
- Sanetra W., *Wolności związkowe w świetle nowej ustawy o związkach zawodowych*, „Przegląd Sejmowy” 5/6(1991).
- Sarnecki P., *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998.
- Seweryński M., *Polish Labour Law from Communism to Democracy*, Warszawa 1999.
- Seweryński M., *Problemy statusu prawnego związków zawodowych*, w: *Zbiorowe prawo pracy w społecznej gospodarce rynkowej*, pod red. G. Goździewicz, Toruń 2000.
- Slomp H., *European Labor Relations and the Prospects of Tripartism*, w: *Participation in Public Policy – Making. The Role of Trade Unions and Employers Associations*, pod red. T. Treua, Berlin – New York 1992.
- Sokół W., *Związek zawodowy*, w: *Mała encyklopedia wiedzy politycznej*, pod red. M. Chmaja, W. Sokoła, Toruń 2002.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Szawiel T., *Spółczesność obywatelska*, w: *Budowa demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, pod red. M. Grafowskiej, T. Szawiela, Warszawa 2001.
- Wnuk-Lipiński E., *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996.
- Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, t. II, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków – Warszawa 1996.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2005.
- Wratny J., *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno – gospodarczym*, w: *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, pod red. J. Wratnego, M. Bednarskiego, Warszawa 2010.
- Wszoborowski T.K., *Spółczesność obywatelska a państwo*, w: *Współczesne państwo. Wybrane problemy*, pod red. S. Wróbla, Poznań – Chorzów 2009.

THE ROLE OF TRADE UNIONS IN BUILDING CIVIL SOCIETY

SUMMARY

Trade unions are one of the forms of association in the realities of a democratic state, whose essence is the organization of employees to defend their interests. The functioning of such associations, based on the voluntary, non-income-oriented, work of their members, serving not only to meet private goals, is important not only from the point of view of the legal status of the individual, but also the sphere of social life with a certain autonomy towards public authorities. The purpose of this article is to show that the creation and functioning of trade unions is an important element of the guiding principle of the social system of modern democratic states, referred to as civil society.

KEY WORDS: trade union, civil society, political and legal thought, freedom of association